

Přirozené náboženství Josepha Priestleyho

Eva Peterková

1. Úvod

Postava Josepha Priestleyho (1733–1804) dnes stále více přitahuje zrak nejrozumnějších badatelů a myslitelů – ať už se jedná o jeho vědecké objevy, liberální politické názory, kontroverzní metafyzické názory nebo netradiční pohled na náboženství.

Priestley bývá považován za jednu z vedoucích postav unitářů,¹ dokonce ten, jemuž unitářství může vděčit za svůj vznik. Uplynula však dlouhá cesta a mnoho zvrátů, než Priestley došel k takovému pohledu na náboženství. Tato cesta je lemována jeho politickými názory, životními osudy, ale i vědeckými objevy.

Ačkoli jsou dnes jeho teologická díla oceňována, tak, jak správně podotknul historik Robert E. Schofield,² svou slávu si prvně získal jako autor gramatických a historických spisů a následně jako autor přírodovědeckých spisů. Ty teologické mu přinesly slávu až daleko později.

V jeho přírodovědných a metafyzických spisech si můžeme všimnout argumentace ve prospěch materialismu, a sice, že svět a věci v něm jsou tvořeny pouze jedinou substancí – tou hmotnou. Všechny projevy, které byly považovány za duševní, jsou zcela závislé na hmotě a vychází z ní. Pokud je vše hmotné, musí to být také podřízeno přírodním mechanickým zákonům, kterými je tento svět řízen.³ Tedy i člověk, jeho myšlení, pohnutky a pohyby jsou těmto zákonům podřízeny.

¹ Unitářství je protestantským proudem, který však není jednotný. Mezi hlavní teoretická východiska patří odmítání některých dogmat, jakými jsou trojjednost Boží nebo Kristova pre-existence.

² Robert E. Schofield se již řadu let zabývá postavou Josepha Priestleyho, zejména jeho životními osudy. Je taktéž autorem zatím nejpodrobnější Priestleyho biografie. Robert E. SCHOFIELD, *The Enlightenment of Joseph Priestley: A Study of His Life and Work from 1733 to 1773* a *The Enlightened Joseph Priestley: A Study of His Life and Work from 1773 to 1804*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2004.

³ Priestley byl velkým obdivovatelem Isaaca Newtona a jeho vysvětlení světa a vesmíru. Newtonovy mechanické zákony a tzv. „Pravidla filozofování“ aplikuje jak na svět, tak i na vysvětlení člověka a jeho mysli; viz Joseph PRIESTLEY, *Disquisitions Relating to Matter and Spirit. To which is added the History of the Philosophical Doctrine concerning the*

Tato mechanicko-materialistická teorie člověka už ve své době vzbu-
dila množství kritiky.⁴ Důvod je jednoduchý. Pokud někdo zredukuje
veškerý duševní svět člověka na pouhý projev hmoty a podřídí jej me-
chanickým přírodním zákonům, vyvstává otázka, zda je vůbec možné
takovou teorii propojit s křesťanskou teologií. Pokud ano, tak jakým
způsobem? A právě tímto problémem se zde budeme zabývat.

Prvně krátce představíme Priestleyho život a myšlenkový vývoj, dále
se budeme věnovat jeho teorii materialismu a následně se pokusíme
představit, jak tuto teorii propojil s teologií. Bude nás zajímat zejména
doktrína posmrtného vzkříšení, ale i některá křesťanská dogmata, jako je
trojjedinnost Boží či Kristova pre-existence. Na tomto základě se pokusí-
me vysvětlit Priestleyho postoj ke křesťanství a co rozuměl pod pojmem
„přirozené náboženství“.⁵

2. PRIESTLEYHO NÁBOŽENSKÝ VÝVOJ

Ačkoli se Priestleyho náboženské názory v průběhu jeho života měnily,
je nutné poznamenat, že byl celý život věřícím křesťanem, který se ostře

Origin of the Soul, and the Nature of Matter; with its Influence on Christianity, especially with respect to the doctrine of the Pre-existence of Christ, Birmingham: Pearson and Rollason, 1782, s. 7–8. Vycházíme zde z druhého upraveného vydání z roku 1782. Poprvé byla kniha vydána však již v roce 1777.

- ⁴ Jedním z nejvýznamnějších kritiků byl v té době skotský filosof Thomas Reid (1710–1796). Zajímavé jsou zejména tyto články, které reflektují diskusi mezi oběma mysliteli: J. H. FAUROT, „Reid’s Answer to Joseph Priestley,” *Journal of the History of Ideas* 39, č. 2 (1978): 285–292, Aaron GARRETT, „In Defense of Elephants: Priestley on Reid on How to be a Newtonian of the Mind,” *The Journal of Scottish Philosophy* 2, č. 2 (2004): 137–153 nebo P. B. WOOD, „Thomas Reid’s Critique of Joseph Priestley: Context and Chronology,” *Man and Nature* 4 (1985): 29–45.
- ⁵ Ačkoli je Priestleyho dílu věnována v odborné literatuře poměrně velká pozornost, většinou bývá zaměřena na jeho politické myšlení a vědecké spisy. Co se týče teologických myšlenek, můžeme v tomto ohledu zmínit nedávný článek Akihito MATSUMOTO „Happiness and Religion: Joseph Priestley’s ‚Theological Utilitarianism’,“ *The Kyoto Economic Review* 79, č. 2 (2010): 55–66, který zajímavým způsobem identifikuje Priestleyho jako teologického utilitaristu. Dalším zajímavým příspěvkem v této oblasti je E. N. HIEBERT „The Integration of Revealed Religion and Scientific Materialism in the Thought of Joseph Priestley,” in *Joseph Priestley, Scientist, Theologian and Metaphysician*, eds. K. Lester – B. R. Willeford, Lewisburg: Bucknell University Press, 1980, s. 27–61 nebo Isabel RIVERS – David L. WYKES (eds.), *Joseph Priestley, Scientist, Philosopher, and Theologian*, New York: Oxford University Press, 2008, ve které je Priestleyho teologickým myšlenkám věnována celá kapitola.

stavěl proti ateismu. Cílem mnoha jeho děl se dokonce stala samotná obhajoba křesťanství.⁶

Priestleyho náboženské názory byly však už od mládí velmi liberální. Většinou šly ruku v ruce s jeho metafyzickými a vědeckými teoriemi ohledně hmoty a závislosti nehmotné substance na hmotné. To, co jeho díla provází, je určitá ucelená metoda.⁷ Jak už bylo zmíněno, na Priestleyho práci mělo vliv dílo Isaaca Newtona,⁸ a zejména jeho slavná věta „*hypotheses non fingo*“.⁹ Priestley tuto větu považoval za metodologické pravidlo a své výpovědi a teorie stavěl na ověřených skutečnostech. Tento postoj provází téměř všechny jeho spisy – od vědeckých ohledně povahy vzduchu či elektřiny, přes politické až po metafyzické, nevyjímaje ty teologické.¹⁰

To, co všechny oblasti, které studoval, sjednocovalo, bylo jeho přesvědčení o vnitřní kompatibilitě. To znamená, že politické názory by neměly odporovat těm náboženským a ty náboženské by měly být v souladu s metafyzickými a ty metafyzické zase s těmi z chemie a dalších oblastí.

Joseph Priestley se narodil roku 1733 ve vesnici Birstall, ležící v blízkosti města Batley v západním Yorskhiru. O výchovu se postarala jeho teta, jejímž přáním bylo, aby se stal duchovním. Priestleyho teta byla kalvinistka a v jejím domě, kde vyrůstal, se často konaly diskuse a různé protestanští duchovní a myslitelé, ať už se řadili k jakékoli odnoži, zde

⁶ Mezi hlavní obhajoby křesťanství můžeme počítat zejména díla *Institutes of Natural and Revealed Religion* (1772–1774), *Letters to a Philosophical Unbeliever* (1780) nebo *An History of the Corruptions of Christianity* (1782). Koneckonců cílem jeho hlavního metafyzického díla *Disquisitions relating to Matter and Spirit* (1777) je taktéž obrana křesťanství.

⁷ Vnitřní spojitost mezi různými oblastmi vědění zdůrazňuje již v úvodu díla *Institutes of Natural and Revealed Religion*; viz Joseph PRIESTLEY, *Institutes of Natural and Revealed Religion*. In *Two volumes*, London, 1794³, s. vii.

⁸ Erwin N. Hiebert o Priestleyho díle píše jako o spojnici Newtonovy a Baconovy metody; viz E. N. HIEBERT, „The Integration of Revealed Religion and Scientific Materialism in the Thought of Joseph Priestley,“ in *Joseph Priestley, Scientist, Theologian and Metaphysician*, eds. K. Lester – B. R. Willeford, Lewisburg: Bucknell University Press, 1980, s. 28. O Baconovi se však Priestley příliš nevyjadřuje. Zmiňuje však, že kromě Newtona mělo na jeho metodu vliv dílo Rudera Boscoviče; viz PRIESTLEY, *Disquisitions Relating to Matter and Spirit*, s. xii.

⁹ Věta užita Isaacem Newtonem při druhém vydání jeho slavného díla *Philosophiae naturalis principia mathematica* (1713).

¹⁰ Priestleyho metodologii se podrobněji věnuji v článku Eva PETERKOVÁ, „Joseph Priestley a jeho přístup ke zkoumání lidské mysli,“ *Teorie vědy* 40, č. 1 (2018): 89–106.

měli dveře otevřené.¹¹ Přáním tety bylo, aby šel na kalvinistickou akademii, ale Priestley si nakonec vybral akademii v Daventry, kde teologické diskuse v liberálním duchu pokračovaly. Na této akademii si kromě teologie oblíbil obor přírodní filosofie a seznámil se nejen s díly tehdejších přírodních filosofů, ale i s dílem Davida Hartleyho (1705–1757), které ovlivňovalo jeho metafyzické myšlení po zbytek života. David Hartley vydal v roce 1749 spis s názvem *Observations on man, his frame, his duty, and his expectation*. Tento myslitel a lékař se zaměřil na lidskou mysl a vysvětlení její interakce s vnějším světem. Snažil se popsat složitý proces vnímání, přičemž využíval poznatků z přírodních věd, zejména z tehdejší optiky. Vznikla tak poměrně kontroverzní teorie, která vysvětlovala vnímání ve spojitosti s mechanickou teorií vibrací. Vibrace jsou malé částice, které dráždí nervy a následně mozek. Spojováním, neboli asociací vibrací, vznikají podle této teorie složitější myšlenky a další mentální projevy. Hartley v této knize kombinoval tehdejší filosofické vysvětlení vnímání převzaté od filosofa Johna Locka a poznatky z přírodních věd od Isaaca Newtona a dalších. Tím na Priestleyho tato kniha velmi zapůsobila.

Po vystudování akademie se přiklonil k arianství, doktríně popírající trojjednost Boží, a hlavně Ježíšovo božství. V této době taktéž začíná dráhu duchovního a jeho první kroky vedly do menších měst Needham Marketu a následně Nantwiche. Toto prostředí mu však příliš nesvědčilo a jeho náboženské názory se setkaly s kritikou.¹² Poté se stal lektorem na protestantské Akademii ve Warringtonu,¹³ kde opět pokračoval také jako duchovní. Právě na této akademii začíná Priestleymu poměrně plodné období. Vyučoval zejména gramatiku a v menší míře i ostatní obory. V roce 1761 vydal gramatické dílo *The Rudiments of English Grammar*, které zažilo nebyvalý ohlas.

Navzdory svým úspěchům v této oblasti byl Priestley stále více přitahován přírodní filosofií. Po Warringtonu se přestěhoval do Leedsu, kde

¹¹ Tyto počátky svých teologických myšlenek popisuje Priestley ve svých memoárech; viz Joseph PRIESTLEY, *Memoirs of Joseph Priestley to 1795*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

¹² Toto ne příliš přívětivé přivítání malých měst v začátcích Priestleyho duchovní kariéry poměrně hezky popisuje Robert E. Schofield; viz Robert E. SCHOFIELD, *The Enlightened Joseph Priestley: A Study of his Life and Work from 1773 to 1804*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2004, s. 3–24.

¹³ Tato akademie patřila pod protestantskou odnož známou jako „The English Dissenters“.

se jí mohl naplno věnovat. V roce 1766 se stal členem prestižní Královské společnosti a o rok později vydal slavné dílo *The History and Present State of Electricity*, k jehož sepsání ho nabádal sám Benjamin Franklin, se kterým se v této době setkal. Jeho pobyt v Leedsu se nesl ve znamení objevů zejména na poli chemie. Zabydlel se vedle místního pivovaru, což mu jeho experimentování v tomto oboru usnadnilo – zejména díky možností experimentování s oxidem uhličitým. Podařil se mu objev sycené vody, dnes známé pod pojmem sodovka, i tzv. deflogistonovaného vzduchu, čili kyslíku. V této době taktéž přechází od arianismu k socinianismu, který však nakonec také opouští, a vysvětluje náboženství pouze na základě rozumu.

V této době začíná psát své třísvazkové dílo *Institutes of Natural and Revealed Religion*, které bylo postupně vydáno v letech 1772–1774. Toto dílo se stalo velice populárním, zejména u nově vznikajících unitářů. Na druhou stranu však spustilo značnou dávku nevole u anglikánských tradicionalistů.

Od roku 1773 opustil na nějaký čas kariéru duchovního a stal se knihovníkem a taktéž společníkem na cestách Lorda Shelburna.¹⁴ Díky této práci měl nejen dostatek času na svá vlastní zkoumání, ale díky cestování se setkal s dalšími učiteli, tentokrát zejména z oblasti tehdejší přírodní filosofie. V této době vznikají jeho nejznámější metafyzická díla. Tyto své metafyzické myšlenky nakonec propojuje právě s teologickými spisy. Podívejme se na to blíže.

3. TEOLOGIÍ PROTI „MODERNÍ“ FILOSOFII

Jak bylo zmíněno, jednotlivé části Priestleyho filosofie jsou vzájemně provázány. Takže materialismus souvisí s determinismem a ten zase s jeho pojetím křesťanství. Pokaždé, když argumentoval proti nějakému zaběhlému názoru, dbal na to, aby dané názory byly kompatibilní jak s postupem v přírodních vědách, tak i s Písmem svatým.

Podobně je tomu i v jeho argumentaci ve prospěch materialismu a v tom, že materialismus nevyvrací základní křesťanské doktríny, ale spíše je podporuje. Jeho argumentační strategii bychom mohli rozdělit do tří kroků:

¹⁴ SCHOFIELD, *The Enlightened Joseph Priestley*, s. 3–24.

1. Vyvrácení substančního dualismu a argumentace ve prospěch materialismu,
2. skloubení materialismu s naukou o spáse,
3. vyvrácení některých zaběhlých křesťanských doktrín.

Podíváme se na všechny zmíněné body.

3.1 Ze substančního dualismu do materialismu

Priestleyho teologické názory úzce souvisí s těmi metafyzickými, a to zejména s pojetím duše a hmoty. V tomto tématu byl Priestley velmi ovlivněn již zmíněným Davidem Hartleym a jeho spisem *Observations*. Priestley dokonce vydal znovu některé části tohoto spisu a jako úvod k nim přidal tři vlastní eseje, ve kterých analyzuje hlavní body Hartleyho myšlenek.

V těchto esejích již Priestley pochybuje o filosofickém dualismu – myšlence, která převažovala v novověké filosofii a podle které existují dvě substance (hmota a duch), jež spolu nesdílí žádnou společnou vlastnost.

Dualismus představoval pro novověkou filosofii zásadní problém. Pokud existují dvě substance, které nesdílí žádnou společnou vlastnost, jak může existovat interakce mezi těmito substancemi? Když to aplikujeme konkrétně na příklad člověka, tak jak může duše komunikovat s tělem a naopak? Je taková komunikace vůbec možná? Různí myslitelé se tento problém snažili vyřešit a obdobně na tom byl i Priestley. Ještě když psal svůj teologický spis *Institutes of Natural and Revealed Religion*, pokládal duši za samostatnou substanci. Když komentuje tyto své „metafyzické začátky“ v díle *Disquisitions Relating to Matter and Spirit*, píše:

Podobně jako většina dnešních křesťanů jsem pokládal za samozřejmé, že člověk má duši odlišnou od těla, i když jsem se jako mnozí moderní teologové domníval, že duše nemůže projevit žádnou ze svých schopností nezávisle na těle.¹⁵

Ačkoli tedy uznával tuto v té době zaběhlou teorii, přesto o ní měl určité pochybnosti. A ty se právě týkaly možnosti samostatného projevu duše nezávisle na těle. Ve zmíněných esejích, které byly vydány dva roky po

¹⁵ PRIESTLEY, *Disquisitions Relating to Matter and Spirit*, s. v.

vydání *Institutes of Natural and Revealed Religion*, však již dualismus zavrhne a spíše se klaní k možnosti jediné substance, a to té materiální.¹⁶

Na stranu naprostého materialismu se staví až v díle *Disquisitions Relating to Matter and Spirit*. V této knize vyjadřuje myšlenku, že člověk je pouze materiální povahy a mysl, tedy nejruznější akty přičítané mysli (či myslícímu principu) jsou pouze projevem materiálního uspořádání člověka. Diskuse pustil zejména tento odstavec:

Myslím spíše, že celý člověk má nějaké jednotné složení a že vlastnost vnímání stejně jako i jiné schopnosti, které nazýváme duševní, jsou výsledkem, ať už nutným či nikoliv, takové organické struktury, jako je mozek. Z toho vyplývá, že celý člověk zaniká smrtí, že nemáme naději na záhrobní život a že posmrtná existence je možná pouze na základě zjevení.¹⁷

Podívejme se na tuto pasáž blíže. Priestley zde již konkrétně píše, že vlastnosti považované za „duševní“ jsou nejspíše výsledkem uspořádání hmoty, resp. mozku. Zavrhne tedy samostatnou existenci duševní substance. Největší problém pro něho představovala právě otázka vzájemného působení dvou substancí. Pokud jedna substance je materiální, zaujímá nějaký prostor. Pokud druhá je nemateriální, nemůže zaujímat jakýkoli prostor. Jak je potom možná vzájemná komunikace, vzájemné ovlivňování či vůbec nějaké působení? Pokud substance nezaujímá žádnou část prostoru, nemůže mít k prostoru ani žádný vztah – a to jakékoli působení vylučuje. Jediná možná odpověď tedy je, že duše je nějakým způsobem závislá na hmotě; a pokud je na hmotě závislá, nemůže být samostatnou substancí odlišnou od hmoty. Musí být tedy pokládána za něco jiného, co vychází z matérie.

Pokud však převedeme vše na hmotu, musíme zároveň i změnit pohled na ni samotnou. Hmota totiž byla považována za pasivní substanci. Aktivita byla přičítána právě mysli či duši. Když však zredukujeme duševní projevy na projevy hmoty, nemůže být hmota zcela pasivní substanci.

Priestleyho pojetí hmoty v tomto případě vychází z Hartleyho vibrační filosofie a velmi se i podobá vysvětlení již zmíněného Rudera Bosco-

¹⁶ Joseph PRIESTLEY, *Hartley's Theory of the Human Mind, on the Principle of the Association of Ideas; With Essays Relating to the Subject of It*, London: J. Johnson, 1775, s. xx.

¹⁷ PRIESTLEY, *Disquisitions Relating to Matter and Spirit*, s. vii–viii.

více.¹⁸ Hmota je dle něho složena z částic, mezi nimiž existují přitažlivé a odpuzivé síly. Díky těmto silám a také dle toho, jak a v jakém poměru se v hmotě částice nachází, získávají tělesa svůj tvar. Pokud připustíme, že hmota může mít nějaké síly, které jsou jí vlastní, může její určité uspořádání produkovat i náš duševní svět.

Důsledkem takové teorie byl determinismus. Priestley považoval člověka za součást přírody. Pokud samostatná duše neexistuje a je pouze součástí materiálního člověka, pak je funkcí závislou na tomto materiálním uspořádání člověka. Pokud je člověk čistě materiální povahy, podléhá jako všechny ostatní věci na tomto světě určitým přírodním zákonům. Těm tedy musí chtít nechtít podléhat i procesy připisované samostatné duši. I ta funguje na základě složení materiálního mozku. To znamená, že pokud dojde k nějaké myšlence, rozhodnutí, volnému aktu atd., vždy je to na základě takových zákonů něčím způsobeno. Je to reakce na nějaký podnět – příčina a následek.

Největší výzvou však dále zůstávalo, jak takovou teorii propojit s teologií, respektive s naukou o vzkříšení. Když se ještě znovu podíváme na zmíněnou citaci, tak v poslední větě se píše: „Z toho vyplývá, že celý člověk zaniká smrtí, že nemáme naději na záhrobní život a že posmrtná existence je možná pouze na základě zjevení.“

Podle Priestleyho tedy s tělem umírá automaticky i duše. Duše tedy není tím, co by bylo nositelem skutků a „já“ člověka. Přesto se zde tvrdí, že posmrtná existence možná je, a to na základě zjevení, respektive Bible. V další části se podíváme na to, jak se Priestley propojuje materialismus právě s touto naukou.

3.2 Skloubení materialismu s naukou o spáse

Priestley svou koncepci víry nazval „přirozeným náboženstvím“. Tento pojem užívá už třeba v díle *Institutes of Natural and Revealed Religion*, ale i ve svých dalších spisech. Znamená to, že taková koncepce by neměla být založena na ničem jiném, než rozumu a Písmu Svatém.¹⁹ Jinými slo-

¹⁸ Je otázkou, do jaké míry Boscović Priestleyho teorii ovlivnil. Priestley se o něm vyjadřuje ve svých memoárech a zejména ve svém spise *Disquisitions Relating to Matter and Spirit*, a to hned v úvodu; viz s. vi. Nepopíratelným faktem však je, že Boscovićova teorie je té Priestleyho velmi podobná.

¹⁹ PRIESTLEY, *Disquisitions Relating to Matter and Spirit*, s. ix.

vy, přirozené náboženství je přirozeným právě proto, že nijak rozumu neodporuje a je s ním v souladu. To znamená, že je i v souladu se všemi poznatky, kterých bylo na základě rozumu a správného uvažování dosaženo – tedy s vědeckými poznatky.

V minulé části jsme si ukázali, že Priestley ve své teorii pozměnil pohled na hmotu jako na pasivní substanci, a přidal jí určité schopnosti a síly, a tím i možnost vnímání a myšlení. Co to však znamená, když schopnosti, které byly běžně přičítány nehmotnému principu v člověku – duši –, přičteme hmotě? Pokud není duše substancí ve vlastním slova smyslu a projevy, které označujeme za duševní, jsou pouze důsledkem uspořádání mozku, tak to znamená, že tyto projevy, „já“ člověka, umírají společně s tělem. Smrt je v tomto případě koncem jak materiální, tak i té nemateriální stránky člověka.

Největší výzvou bylo v tomto případě pro Priestleyho spojit materialismus s možností posmrtného života a vzkříšením se všemi odměnami a tresty za naše pozemské skutky. Tato doktrína většinou bývá spojována právě s přežitím nehmotné duše – nositele osobní identity člověka. Když však Priestley nehmotnou duši odstranil, musel se s tímto problémem vypořádat jinak.

Je zajímavé, že tyto otázky nejsou řešeny primárně v jeho teologických dílech, ale spíše v těch metafyzických. Právě metafyzika spojená s přírodní filosofií se Priestleymu v tomto případě stala průpravou k vyvrácení některých křesťanských teorií. V *Disquisitions Relating to Matter and Spirit* například píše:

...schopnost myšlení náleží mozku člověka právě tak, jako schopnost chůze náleží jeho nohám či schopnost řeči jeho jazyku. Že tedy člověk, který je jednou bytostí, je složen z jednoho druhu substance stvořené z prachu země a že když zemře, samozřejmě přestane myslet.²⁰

V této citaci je zmíněno úzké propojení intelektuálních schopností s tělem člověka. Priestley argumentuje nemožností existence samostatného myšlení a toto úzké propojení dokládá na několika příkladech. Argumentuje předně tím, že se schopnost myšlení rozvíjí s rozvojem těla a upadá společně s tělem – například ve stáří či při nějakém poškození

²⁰ Tamtéž, s. 102.

mozku atd. Tímto dokládá, že myšlení, stejně jako další intelektuální schopnosti, jsou závislé na mozku (tedy hmotě) a hlavně na jeho stavu.²¹

Když tedy zemře tělo, tak mozek nepracuje dál, nýbrž i on podléhá smrti a následnému rozkladu. Tím se taktéž ztrácí i všechny schopnosti, které měl. Z toho vyplývá, že duše samotná být vzkříšena nemůže, protože neexistuje. Je pevně spjata s hmotou.

Můžeme tedy vidět, že Priestley důsledně popírá možnost přežití jakékoli části v člověku. Člověk smrtí zaniká, a to jak jeho tělo, tak i jeho myšlení, které je na tělu zcela závislé. Žádná samostatná duše v tomto ohledu neexistuje. Přesto byla v minulé části zmíněna určitá možnost posmrtné existence, a to na základě zjevení. Jak to je myšleno?

Když však jeho spící prach bude znovu oživen při vzkříšení, bude mu jeho schopnost myšlení i jeho vědomí opět navráceno.²²

Priestley tedy se vzkříšením počítá. Nepočítá však s tím, že bude vzkříšena pouze duše, neboť duše v této teorii není nositelem intelektuálních schopností. Píše se zde o „spícím prachu“. Prach a jeho částičky můžeme bezesporu přisoudit k hmotě a k hmotné substanci. V jedné z předchozích citací se také píše o tom, že člověk je „složen z jednoho druhu substance stvořené z prachu země“. Tím je myšleno, že člověk je jednoduše hmotný – tvořen hmotou. To také znamená, že při vzkříšení bude opět vzkříšeno jeho celé hmotné tělo.

Priestley tedy neuznává myšlenku, že by při posledním soudu byla vzkříšena pouze nějaká nehmotná část člověka – nositel „já“. Vzhledem k tomu, že myšlení a ostatní intelektuální schopnosti jsou důsledkem hmoty, musí být tedy vzkříšeno celé tělo. Pokud bude takové tělo vzkříšeno, navrátí se mu i intelektuální schopnosti.

Ovšem taková teorie čelí jedné zásadní nesnázi. Můžeme to nazvat „problém identity“. Pokud se po smrti tělo rozpadne či rozdrobí na prach, částice atd., nebude tím ukončena i identita člověka? Nemohou se pak ony částice stát částicemi něčeho, případně někoho, jiného? Nemohou se stát součástí jiných těl? Jak se zachová totožnost?

Když se podíváme na člověka a jeho tělo v průběhu života, tak se vlastně neustále mění – rostou a padají mu vlasy, mění se kůže atd. Hmotu tedy prodělává neustálou změnu. I tento názor nahrával těm, kteří

²¹ Tamtéž, s. 54–55.

²² Tamtéž, s. 102.

v duši viděli určitou substanci, která je nedělitelná, neměnná, a proto ona jediná může být nositelem jak samotného vědomí, tak i všech skutků učiněných člověkem, které budou posléze souzeny při vzkříšení.

Podle Priestleyho je však i v případě hmotného těla zachována určitá integrita. A to i přesto, že neustále dochází ke změnám. Priestley v tomto ohledu činí rozdíl mezi totožností člověka a totožností osobnosti.²³ Přirovnává to k vodě v řece. Když se podíváme na řeku, tak se neustále mění – voda protéká i krajina okolo se mění. Přesto je to ta samá řeka. A obdobně je tomu i u člověka. Během života se materiální části, kterými jsme tvořeni, mění (vlasy, nehty, kůže atd.), zatímco osoba zůstává stejná, a to bez ohledu na tempo změn.²⁴

Nepochybuji o tom, že v pravém smyslu tohoto slova, totéž tělo, které zemřelo, povstane znovu, a to nikoli se vším, co na něm bylo nahodilé a vnější (jako například všechno to, čeho se nám dostává výživou), ale s tímž životním jádrem čili s těmi částicemi, které skutečně patřily k zárodku organického těla.²⁵

Tak jako samotná voda určuje podstatu oné řeky, tak samotná hmota určuje podstatu daného člověka a tím i jeho myšlení, vědění a vědomí celkově. A to je i to, co činí ono „skutečné jádro“ daného člověka. Co je činí tím, kým vlastně tento člověk je, a na čem závisí jeho vědomí.

3.3 Vyvrácení některých zaběhlých křesťanských doktrín

V výše jsme se podívali na některé otázky, které souvisí s Priestleyho pojetím náboženství. Především jsme si ukázali, jak chápe člověka a lidskou duši. A sice, že duši či mysl a její procesy považuje za důsledek hmotného mozku – a jako všechny hmotné věci musí tedy i lidská mysl nakonec zemřít společně s tělem. Na to jsme navázali otázkou, jak v tomto případě vyřešit problém posmrtného vzkříšení. Tuto nesnáz vyřešil

²³ Tamtéž, s. 196–200.

²⁴ Podobnou polemiku vede i v díle *A Free Discussion of the Doctrines of Materialism and Philosophical Necessity*, viz Joseph PRIESTLEY, *A Free Discussion of the Doctrines of Materialism and Philosophical Necessity, in a Correspondence between Dr. Price and Dr. Priestley. To which are added, by Dr. Priestley, an Introduction explaining the Nature of the Controversy, and Letters to Several Writers who have Animadverted on His Disquisitions Relating to Matter and Spirit, or his Treatise on Necessity*, London: J. Johnson, 1778, s. 75.

²⁵ PRIESTLEY, *Disquisitions Relating to Matter and Spirit*, s. 200.

Priestley tak, že není vzkříšena duše, neboť ta samostatně neexistuje, ale je vzkříšeno celé hmotné tělo.

Tento postup vychází z jeho metafyziky. Způsob, kterým vyřešil problém vzkříšení, zcela závisí na jeho pojetí hmoty. Je tedy nutné, aby bylo možné určité křesťanské doktríny vysvětlit na základě rozumu. V opačném případě je musíme odmítnout.

A když zjistí, že pravý, skutečný systém zjevení je něčím docela jiným, než si představovali, a že nekonečně více se shoduje se skutečnými přírodními jevy, mohou uznat za vhodné prozkoumat je z mnoha jiných stránek a věnovat pozornost důkazům, které já i jiní uvádíme k jeho podpoře. A tak se mohou z nevěřících (jimiž jsou proto, že nechápou, v čem tkví opravdové křesťanství, a protože dostatečně nezkoumají důkazy, které mluví v jeho prospěch, což se děje velmi často) stát rozumovými křesťany.²⁶

Tato citace, která taktéž pochází z díla *Disquisitions Relating to Matter and Spirit* vyjadřuje hlavní myšlenku celého Priestleyho díla. Jedná se o obranu náboženství, resp. rozumového křesťanství jako takového. Takové křesťanství není v rozporu s přírodními vědami, ale naopak by je mělo podporovat. To ovšem také vylučuje vše, co se neshoduje s rozumem a přírodními zákony; či co je překračuje tak, že se to již nedá vysvětlit – a to jsou především zázraky.

Ve svém díle *An History of the Corruptions of Christianity* z roku 1782 předkládá podobnou myšlenku, a sice že je třeba reformovat křesťanství tak, aby bylo v souladu s rozumem, protože právě takové náboženství může přesvědčit i nevěřící a přivést je na stranu Boha.²⁷

Když se však na to podíváme blíže, není stejným případem i ono vzkříšení u posledního soudu? Nejedná se taktéž o něco, co naprosto popírá přírodní zákony?

Ačkoli Priestleyho věda i teologie šly ve jménu racionality, a to znamená, že všechny skutky vymykající se přírodním zákonům by měly být vyloučeny, tak přece jen zde udělal výjimky. Poměrně hezky tento problém okomentoval Edwin Hiebert. Podle něho Priestley od sebe odlišuje tzv. uvěřitelné a neuvěřitelné zázraky. V této otázce záleželo primárně na tom, zda jsou důležité pro křesťanství jako takové – tedy na tom, ja-

²⁶ Tamtéž, s. x–xi.

²⁷ Joseph PRIESTLEY, *An History of the Corruptions of Christianity*, Birmingham: PIERCY and JONES, 1782, s. xii–xiii.

kou v něm mají funkci, zda mají silnou historickou evidenci a zda jsou vůbec důvěryhodné.²⁸

Zkusme to aplikovat na konkrétní případ, třeba na panenství Marie. V tomto případě je podle Priestleyho zcela nedůležité, jakým způsobem přišel Ježíš na tento svět. Nicméně jeho životní osudy a učení už si zájem zaslouhují, protože ty křesťanství formovaly.

Podívejme se na otázku Kristovy pre-existence a Boží trojjednosti, které taktéž zásadně odmítal. Toto odmítnutí opět vychází z jeho pojetí hmoty. Návor, že by Ježíš existoval již před svým narozením, se Priestleymu zdá absurdní. Pokud bychom to přece jen připustili, tak v jaké by existoval podobě? Zřejmě by to nemohlo být v hmotné podobě. V hmotné podobě byl, až když přišel na svět, neboť na svět přišel jako člověk. A člověk, jak bylo ukázáno, je zcela hmotný. Pokud však tato pre-existence nezahrnuje hmotnou podobu, musí zahrnovat nehmotnou podobu, resp. duši, či něco, co bude nositelem „já“. A právě zde Priestley poukazuje na to, že se jedná o kontradikci, neboť duše samotná existovat bez těla nemůže. A jelikož žádný člověk nemá duši odlišnou od těla, tak ani Ježíš nemohl mít žádnou duši odlišnou od těla, která by navíc existovala ještě před jeho tělem.²⁹ V tomto ohledu popírá, že by Ježíš existoval jako syn Boží. Priestley se v tomto případě odvolává i na Bibli, kde konkrétně cituje První list Timoteovi:

Pavel, zmiňujíc to, co lze nazvat úkolem křesťanů, říká v i Tim. ii. 5., že je totiž jeden Bůh a jeden prostředník mezi Bohem a lidmi, člověk Kristus Ježíš.³⁰

Ježíš byl podle Priestleyho člověkem, možná vyvoleným, ale pořád člověkem – hmotným se vším, co člověku náleží. Zde tedy odmítá jednu stranu Trojice, a to syna Božího. Odmítá však i ducha:

Neboť taková tajemství, jako je přeměnění chleba a vína při večeři Páně v tělo a krev Kristovu nebo učení o trojjednosti, kdy se tři osoby rovnají Bohu, a přesto

²⁸ HIEBERT, *The Integration of Revealed Religion and Scientific Materialism in the Thought of Joseph Priestley*, s. 51.

²⁹ Zde můžeme vidět rozdíl mezi pre-existencí, kterou Priestley nepřipouští a post-existencí, kterou připouští. U post-existence bude vzkříšeno celé tělo, a to se všemi vlastnostmi (hmotnými i intelektuálními). Člověk tedy bude existovat jako hmotná bytost. Pokud by Ježíš existoval již před svým narozením, musel by tedy být nutně v hmotné podobě, nikoli tak, jak je jeho pre-existence běžně popisována.

³⁰ PRIESTLEY, *An History of the Corruptions of Christianity*, s. 3.

existuje jen jeden Bůh, jsou z hlediska zdravého rozumu nikoli pouze nesnáze a tajemství, nýbrž přímé kontradikce – jako když jedna a tatáž věc současně existuje i neexistuje.³¹

Zde můžeme vidět, že Priestley zavrhuje jak učení o trojjednosti, tak i transsubstanciaci. A to z důvodu, že se tyto doktríny příčí zdravému rozumu, či rozumu celkově. Jinými slovy, je to logicky nemožné. Takové jevy se nedají vysvětlit na základě rozumu, který by byl ve shodě s přírodními zákony. Takový rozum, který dokáže rozpoznat logický rozpor nazývá Priestley zdravým rozumem. Člověk v tomto případě dokáže na základě svého rozumu posoudit, zda je daný jev možný či nemožný. Tuto lidskou schopnost, kterou aplikoval na křesťanské doktríny, zmiňuje již v díle *Institutes of Natural and Revealed Religion*. Zde dokonce začíná myšlenkou, že jediné pravé náboženství je takové, které neodporuje zdravému rozumu.³²

Priestley tedy požaduje, aby náboženství bylo ve shodě jak s rozumem, tak i soudobou vědou. Takové náboženství by pak podle něho mohlo přesvědčit právě i ateisty a přivést je na cestu rozumového náboženství.

ZÁVĚR

V tomto článku jsme se zaměřili na netradiční pohled na náboženství osvícenského polyhistora Josepha Priestleyho. Na konec si ještě shrneme závěry, ke kterým jsme v článku došli. Naši primární snahou bylo ukázat, jak Priestley interpretoval některé křesťanské doktríny a dogmata, aby neodporovaly tehdejší nejnovějším vědeckým poznatkům. Prvně jsme poukázali na to, že metafyzickým východiskem celého jeho bádání byl materialismus. Na základě tohoto názoru Priestley odmítl nehmotnou duši a vlastnosti považované za duševní přisoudil hmotě. V dalším kroku jsme se zabývali otázkou, jak je možné takové pojetí člověka propojit s teologickými otázkami, zejména s naukou o spáse a s posmrtným vzkříšením. Vzhledem k tomu, že doktrína vzkříšení bývá spojována právě s přežitím nehmotné duše, kterou však Priestley na základě materialismu důsledně odmítl, musel se s tímto problémem vypořádat jinak.

³¹ PRIESTLEY, *Disquisitions Relating to Matter and Spirit*, s. 80–81.

³² PRIESTLEY, *Institutes of Natural and Revealed Religion*, s. xvii.

Došli jsme k závěru, že člověk, jako veškerá hmota, smrtí zaniká – a to jak tělo, tak i myšlení. V tomto ohledu nemůže být vzkříšena duše, neboť duševní schopnosti jsou na hmotě zcela závislé. Ukázali jsme, že pokud chce Priestley doktrínu vzkříšení zachovat, je jediným východiskem to, že bude vzkříšeno celé hmotné tělo. Následně jsme stejný postup aplikovali také na další otázky, jakými jsou pre-existence Ježíše a trojjedinost Boží.

Priestley ve svém bádání vycházel primárně z pozorování vnějších jevů a u teologických otázek z Bible. Jak je možné vidět, pro Priestleyho bylo velmi důležité, aby víra co nejméně odporovala rozumu a přírodním zákonům. Domníval se, že právě taková víra by mohla oslovit i nevěřící. Tento postoj poměrně zajímavě popsal A. Matsumoto jako teologický utilitarismus.³³ My jsme se přidrželi Priestleyho termínu „přirozené náboženství“. Jedná se o náboženství, které je co nejvíce ve shodě s rozumem i soudobou vědou.

Priestleyho dílo bylo zajímavou spojnici tehdejších vědeckých poznatků s teologií, a zároveň snahou ukázat, že si tyto dvě oblasti neodporují. Díky svým vědeckým objevům a liberálním názorům v nejrůznějších vědeckých oborech již ve své době inspiroval mnoho myslitelů. Jak v jeho teologických dílech, tak i v těch metafyzických či politických můžeme vidět apel na svobodu slova, svobodné šíření myšlenek a poznatků, obhajobu rovných práv a toleranci – vědeckou, náboženskou a politickou. Tím inspiroval nejen některé evropské myslitele, ale i ty v zámoří, zejména v nově vzniklých Spojených státech amerických.

Ačkoli se zdá, že jsou dnes jeho myšlenky již překonány, je Priestley považován za významného náboženského a politického reformátora. Poslední dobou je také věnována stále větší pozornost jeho kontroverzním metafyzickým myšlenkám, zejména argumentaci ve prospěch materialismu a determinismu.

Můžeme se ptát, zdali je možné považovat Priestleyho za křesťana, když odmítá takové základní stavební kameny, jakými jsou učení o Trojici a Ježíšova pre-existence. To je samozřejmě poměrně složitá otázka. Můžeme však konstatovat, že on sám sebe křesťanem nazýval a jeho teologické spisy jsou obranou křesťanství a snahou vysvětlit toto náboženství z racionálního úhlu pohledu, který by byl schůdný i pro ateisty.

³³ Akihito MATSUMOTO, „Happiness and Religion: Joseph Priestley's Theological Utilitarianism“, *The Kyoto Economic Review* 79, č. 2 (2010): 55–66.

The Natural Religion of Joseph Priestley

Keywords: Joseph Priestley; Mechanical Materialism; Natural Philosophy; Theology; Doctrine of Resurrection; Trinity of God; Pre-existence of Christ

Abstract: Joseph Priestley (1733–1804) was a thinker who was interested in many scientific disciplines of his time. In this regard, his reflections on natural philosophy and metaphysics are particularly interesting. He held the opinion that man is entirely material and all the components that we attribute to the immaterial principle in man – the soul – are a manifestation of the material brain. Man, like all material things, must follow the laws of nature, and therefore we can explain his entire functioning on the basis of these laws – from physiological manifestations to his actions. This excludes, however, the possibility of free human will. Priestley was also a devout Christian throughout his life, even a minister, and tried to connect the scientific knowledge of the time with theology. In this article, we will demonstrate how he interpreted some fundamental Christian doctrines and dogmas to make them compatible with his materialism. We will look at the question that caused the greatest embarrassment in his system, namely, how to combine mechanical materialism with the possibility of eternal life and the doctrine of resurrection.

Mgr. Eva Peterková, Ph.D.
Ostravská univerzita
Pedagogická fakulta
Fráni Šárka 3
70900 Ostrava – Mariánské hory
e.peterkova@email.cz